

STADS

geschiedenis

nummer 2
4^e jaargang - 2009

Stadsgeschiedenis is een initiatief van het Centrum voor Stadsgeschiedenis van het departement Geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Het wordt uitgegeven door Uitgeverij Verloren, Hilversum en verschijnt vooralsnog twee keer per jaar.

Redactiesecretariaat:

Bert De Munck

Universiteit Antwerpen, Centrum voor Stadsgeschiedenis

Prinsstraat 13, B-2000 Antwerpen

++ 32 (0)3 220 42 68

bert.demunck@ua.ac.be

Redactie:

Inge Bertels (Universiteit Antwerpen, redactiesecretariaat), Anne-Laure Van Bruaene (Universiteit Gent), Bert De Munck (Universiteit Antwerpen, coördinator), Maarten F. Van Dijck (Universiteit Antwerpen, redactiesecretariaat), Jan Hein Furnée (Universiteit van Amsterdam), Peter Stabel (Universiteit Antwerpen), Ed Taverne (RU-Groningen), Pieter Uyttenhove (Universiteit Gent), Wim Willems (Universiteit Leiden/Amsterdam).

Redactieraad:

Claire Billen (Université Libre de Bruxelles), Bruno Blondé (Universiteit Antwerpen), Marc Boone (Universiteit Gent), Sophie De Schaepdrijver (Pennsylvania State University), Reindert Falkenburg (Universiteit Leiden), Pim Kooij (RU-Groningen), Clé Lesger (Universiteit van Amsterdam), Henk Meert† (KU-Leuven), Herman Pleij (Universiteit van Amsterdam), Marcel Smets (KU-Leuven), Hugo Soly (Vrije Universiteit Brussel), Frans Theuws (Universiteit van Amsterdam), Paul van de Laar (Erasmus Universiteit Rotterdam), Frans Verhaeghe (Vrije Universiteit Brussel), Jan Vranken (Universiteit Antwerpen), Michiel Wagenaar (Universiteit van Amsterdam).

Uitgever, abonnementen & advertenties:

Uitgeverij Verloren BV

Torenlaan 25, NL-1211 JA Hilversum

tel. +31 (0) 35 6859856, fax +31 (0) 35 6859856

www.verloren.nl bestel@verloren.nl

Prijzen:

Normaal abonnement per jaargang €30,- (buiten de Benelux €35,-)

Abonnement instellingen en instituten per jaargang €40,- (buiten de Benelux €45,-)

Studentenabonnement per jaargang €25,-

Losse nummers €20,- (excl. verzendkosten)

Website:

www.stadsgeschiedenis.be (webmaster Tim Bisschops (UA))

ISSN: 1872-0676

Omslagafbeeldingen:

Anoniem. Het hof Popkensburg (Den Haag, Nationaal Archief); historische kaart van de regio Haarlemmermeer-Haarlem-Amsterdam, bewerkt door A. el Makhloufi; Schiphol. Fotografie: Ruud Taal, anp.

Mensen doen dingen, steden niet

Interview met historicus Jan De Vries

Naar eigen zeggen houdt hij niet meer dan een vinger aan de pols van de discipline stadsgeschiedenis. ‘Ik ben eerder een outsider in de gemeenschap van stadshistorici, en heb me nooit echt een stadshistoricus beschouwd’, aldus Jan De Vries. Niettemin klinkt zijn naam als een klok binnen een onderzoeksveld dat mede door zijn klassieke werk *European urbanization, 1500-1800* (1984) in nieuwe richtingen werd gestuurd. Nu, vijftientig jaar later, staat hij er nog steeds. Met zijn pas verschenen boek *The industrial revolution* (2008) gooit hij opnieuw hoge ogen op het xvth World Economic History Congres te Utrecht, waar zijn concepten en inzichten druk worden bediscussieerd (zie ook <http://www.wehc2009.org>). Hoog tijd voor een

gesprek met deze ‘éminence grise’ over de rol en impact van steden in de geschiedenis en over zin en toekomst van een discipline die uitdrukkelijk niet de zijne is.

Jan De Vries (° 1943) emigreerde op vierjarige leeftijd van Nederland naar de Verenigde Staten. Daar studeerde hij aan Columbia en Yale University, waar hij in 1970 promoveerde in Geschiedenis en Economie met het proefschrift *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1600-1750*. Sinds 1973 werkt hij op de University of California in Berkeley, waar hij een leerstoel houdt in zowel Geschiedenis als Economie. In 2000 ontving hij nog de prestigieuze A.H. Heineken Prijs in Geschiedenis. Dit interview werd afgenomen op een zonnige maandagmiddag 3 augustus 2009 te Utrecht. Vragen en antwoorden vonden oorspronkelijk in het Engels plaats, maar werden op vraag van de redactie vertaald.

Het basisprobleem: de reïficatie van de stad

IVD: *Binnen het tijdschrift Stadsgeschiedenis wordt vaak vertrokken van de gedachte dat de stad niet zomaar een geografische plaats is, waar mensen elkaar als het ware toevallig kruisen. De stad is geen décor, maar een ruimte waarvan de dichtheid en complexiteit specifieke samenlevingsproblemen oproept én tot oplossingen noopt. Het peilen naar stedelijkheid als ‘causaal’ determinerende factor behoort dan ook tot de kernopdrachten van elke stadshistoricus. Is dit een visie waar U zich in kunt vinden?*

JDV: In feite worstelt stadsgeschiedenis met een ernstig basisprobleem: wie er toe aangetrokken wordt, of er in geïnteresseerd is, gaat de stad al snel voorstellen als een entiteit met een persoonlijkheid. Op die manier wordt de stad ‘gereïficéerd’, hoewel het concept ‘stad’ natuurlijk nooit letterlijk als een ‘dingmatige’ werkelijkheid mag worden opgevat. Kijk: we zijn nu in de stad Utrecht, we kijken rond en zien de fysieke kwaliteiten van deze stad en denken mogelijk: ‘deze omgeving scheidt “iets” af op de

mensen die hier leven'. Vanuit deze benadering kan de stad dus handelen als een eenheid, ze wordt een materiële realiteit – we zeggen 'Utrecht doet iets'. Maar dat doet ze natuurlijk niet (lacht). Mensen doen dingen. De instituties van mensen doen dingen, en steden hebben instituties die zaken in beweging zetten. Het is dus niet zo dat steden irrelevant zijn, maar het is zeer zeker onjuist te stellen dat de stad handelt als 'stad'. Elke stadshistoricus zal dit probleem vroeg of laat moeten confronteren. Hij of zij moet een weg vinden om te bepalen wat nu precies het effect of de invloed van 'stedelijkheid' is, maar dit niet verwarren met de invloed die uitgaat van de mensen van wie het toeval wil dat ze in de stad leven.

Het concept 'stad' stelt historici dus voor een probleem: ofwel reïficeren we het als een onafhankelijke variabele, of we kijken naar bepaalde onderdelen die de stad doen functioneren, en we analyseren wat de stedelijke omgeving doet met die specifieke factoren – wat voor mij althans de geprefereerde aanpak is. Want wat is nu het belangrijkste om van mensen te weten? Dat ze in een stad wonen? Of dat ze een specifieke religie en cultuur, een bepaalde sociale status of economische achtergrond hebben? Wat drijft stedelingen? Is het de stad? Of verwarren we het feit dat mensen in een stad wonen met het geloof dat dit gegeven een generator of een creatieve kracht op zichzelf is? Ik zeg dit niet om te zeggen: steden hebben geen consequenties. Maar we moeten voorzichtig de verschillende causale mogelijkheden uitpluizen, en ze niet eenvoudig verwarren of samenvoegen onder de factor 'stedelijkheid'. De stad hoeft niet noodzakelijk de beslissende factor te zijn in het handelen van mensen.

In mijn boek *European urbanization* heb ik dit probleem indirect aangekaart. Vanuit mijn optiek zijn steden fysiek niet in staat om invloed uit te oefenen; de vraag waar ze wel of niet toe in staat zijn is gerelateerd aan de stedelijke netwerken en de hiërarchie van de stad binnen een dergelijk netwerk van steden. Ik schrijf dus geen stadsgeschiedenis als dusdanig, maar de geschiedenis van urbanisatie of van bevolkingsconcentraties binnen stedelijke systemen. Een eerste belangrijk punt dat je dan als stadshistoricus moet begrijpen is: weten hoe de stad die je bestudeert ingebed ligt in netwerken. Dat laat je toe te begrijpen hoe mensen en hun stedelijke instituties al dan niet zullen handelen. Je kan nagaan wat mensen in steden in staat zijn te doen, en waar ze machteloos zijn – wat dus afhankelijk is van hoe de stad gestructureerd is en verankerd ligt binnen een hiërarchie van steden. Door een stad te plaatsen binnen een netwerk heb je onmiddellijk een verklaringsschema dat helpt te bepalen wat al dan niet mogelijk is. Het is een eerste stap in het vermijden van het probleem van reïficatie. Steden lijken een persoonlijkheid te hebben, maar die persoonlijkheid is gerelateerd tot hun positie in het netwerk. Een stadspersoonlijkheid is dus niet iets arbitrair, iets dat onverklaarbaar is.

Gaan we bij het vasthouden aan concepten als 'stadspersoonlijkheid' of 'stadsidentiteit' dan ook niet uit van de ontoelaatbare fout om van een stad een levend 'ding' te maken, waar je als het ware een 'biografie' van kan schrijven?

Inderdaad, dit is een ander aspect van reïficatie. De persoonlijkheid van een stad kan je in feite voorstellen als een gedeelde mythe. Als iedereen akkoord gaat met de mythe dan heeft ze een zeker bestaansrecht, maar het blijft slechts een realiteit zo lang ze wordt bestendig en vernieuwd door de mensen die ze delen. Bovendien hoeft niet heel de stadsbevolking deze mythe te delen: het kan ook een groep van mensen zijn die voor de stad

spreekt, of die macht hebben over de stad, of de stad op een of andere manier representeren. Ik leef bijvoorbeeld in San Francisco, en mensen begrijpen die stad vaak als een historisch bijzondere plaats waar altijd mensen leefden met een uitgesproken libertijnse levensstijl. Veel nieuwkomers zijn nu precies aangetrokken tot San Francisco omdat ze die historische mythe willen delen, en nu is de stad waarschijnlijk meer libertijns als ooit tevoren. Maar komt dit nu door de stad of de ‘persoonlijkheid’ van de stad, of door een subgroep van vrijgevochten mensen die naar de stad is gekomen om de mythe te delen en in stand te houden? Veel van de aspecten die we begrijpen onder het begrip ‘stadsidentiteit’ zijn in feite gecreëerd door mensen, niet door de stad zelf. Overal delen mensen mythes, of proberen ze bepaalde interesses naar voren te schuiven. Maar de ‘stad’ biedt een beeld dat visueel attractief is, en bovendien makkelijk is te organiseren en te reproduceren door de geconcentreerde dichtheid en interactie van mensen daar. De stad is een soort van ‘container’ van verschillende al dan niet dominante groepsbelangen, wat niet hetzelfde is als een ‘stadspersoonlijkheid’ of een ‘stadsidentiteit’.

Waar liggen eigenlijk de historiografische wortels van Uw denken over steden?

Mijn vroege opleiding en werk draaide eigenlijk meer om de agrarische geschiedenis van Noord-Amerika en Europa. Ik kwam ook tot mijn boek *European urbanization* vanuit dit specifieke perspectief. Wat me daarbij opviel was dat rurale geschiedenis in feite over een veel bredere ‘toolkit’ van concepten en instrumenten beschikte dan stadsgeschiedenis. Binnen agrarische geschiedenis werden vergelijkingen en generalisaties gemaakt over een op het eerste zicht zeer gediversifieerd onderwerp. Immers, binnen Europa kom je doorheen de geschiedenis voortdurend mensen tegen levend in andere ecologische zones, met een verschillende grond, dorpsstructuur, veldpatroon, enzovoort. En toch wisten landbouwhistorici zoals Bernard Slicher van Bath [auteur van ‘*De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850*’ (1960), IVD] zinvolle vergelijkingen te maken over ruimte en tijd die binnen het onderzoeksveld stadsgeschiedenis ontbraken. Gezien mijn eigen ervaring en achtergrond in de agrarische geschiedenis leek stadsgeschiedenis iets vergelijkbaars nodig te hebben; een soort van model waarmee je Europese steden op een meer algemeen niveau bestudeert. Mijn focus op concentraties van mensen in hiërarchisch gestructureerde netwerken was een manier om te breken met de klassieke stadsgeschiedenis die elke comparatieve reikwijdte miste. Volgens de in mijn werk gehanteerde methode kan je nu de geschiedenis van elke individuele stad laten opgaan in een breder stedelijk fenomeen, en onderzoeken of er gelijkaardige of divergente ontwikkelingen waren in ruimte en tijd. Dus voor we ons in de details van stad x of y verliezen, moeten we die stad eerst verstaan in zijn context. Die idee is gemeengoed binnen de agrarische geschiedenis, waar zelden een individueel dorp wordt bestudeerd, maar wel bredere thema’s zoals bodemgebruik, gehanteerde technologie, machtsverhoudingen, enzovoort.

Een dergelijke methode ontloopt wel het gevaar de stad te reïficeren, maar dreigt nu niet het probleem van een te mechanistische of deterministische zienswijze op steden? Met andere woorden: de mogelijkheden van elke individuele stad worden volledig verklaard door het bredere netwerk waar het deel van uitmaakt. Steden lijken steeds aangepast aan hun omgeving, als goed functionerende deeltjes van een groter geheel. Dat denk ik niet. Ik zou in elk geval niet graag van strikt functionalisme beschuldigd

worden (lange denkpauze). Het initiatief om iets nieuws te doen in een stedelijke context komt steeds van individuen en groepen. Sommige stadsbewoners ontwikkelen door omstandigheden meer van dergelijke initiatieven dan andere, en dus zullen steden verschillen in hoe ze groeien, en welke instituties ze ontwikkelen. Maar – en hier komt het functionalisme om de hoek kijken – niet alles is overal mogelijk. Laat me toe dit te illustreren met een voorbeeld.

De geschiedenis van de Amerikaanse automobielenindustrie is al vrij snel geconcentreerd geraakt in Detroit. Nochtans waren de vroege pioniers binnen deze nijverheid verspreid over heel de Amerikaanse ‘Midwest’ en werden productielijnen opgestart in verschillende steden. Al binnen de tijdsspanne van een decennium bleek dat succes in een dergelijke onderneming slechts op een handvol plaatsen echt mogelijk was: daar waar de initiatiefnemers toegang hadden tot een uitgebreid arbeidsreservoir; waar andere bedrijven aanwezig waren die onderdelen konden maken voor een complex product als een auto; waar brede distributienetwerken bestonden; enzovoort. Dus wat begint op misschien wel vijftig verschillende locaties, concentreert zich binnen één generatie al op één plaats. Dit is gedeeltelijk het gevolg van het feit dat een concentratiedens zijn eigen *momentum* en voordelen creëert. Maar een dergelijke concentratie vindt ook plaats omdat mensen snel inzien dat voor de ontwikkeling van een nieuw initiatief een bepaalde stad misschien niet de beste, optimale locatie heeft, maar ze toevallig in het ‘foute’ deel van de stedelijke hiërarchie ligt (lacht). Er is sprake van een zekere logica, maar niet van determinisme: binnen een kleine stad kan een ondernemer wonen met een briljant marktidee, maar daarmee gaat hij het karakter van de stad nog niet volledig veranderen. Hij kan zijn stad hoogstens een interessante, nieuwe eigenschap geven die ze voordien niet had. Maar ofwel moet hij naar een grotere stad om een bredere impact te hebben op de gehele samenleving, ofwel zal hij een interessante, maar beperkte ondernemer blijven op één plaats. En daar speelt ‘structuur’ dus een rol waar ‘agency’ niet omheen kan: er zijn steeds beperkingen.

En kunnen die structurele beperkingen nooit worden omzeild?

Soms wel, en dat is historisch gezien zeer interessant. Neem bijvoorbeeld een andere Amerikaanse plaats, zoals Silicon Valley. Het opvallendste wat je als stadshistoricus over deze locatie kan zeggen is dat het niet echt op een ‘stad’ lijkt. De grenzen van deze ‘stad’ kunnen eigenlijk niet langer worden beschreven. Je kan er door rijden en zeggen: ‘ik zag eigenlijk niets’ (lacht). Silicon Valley heeft niet veel formele instituties, en zelfs na dertig, veertig jaar ontwikkeling heeft het geen distinctief stedelijk uitzicht; de ‘echte’ steden liggen dan ook buiten Silicon Valley. Wat deze plaats samenhoudt is de waarde van ‘nabijheid’: ondernemers van computergelateerde bedrijven hebben er belang bij dicht bij elkaar te zijn en informatie en hoog opgeleide arbeid te delen. We denken vaak dat agglomeratie-effecten, de lagere kost van informatie, en arbeidspooling unieke resultaten zijn van een stedelijke omgeving, maar in Silicon Valley zijn al deze zaken het gevolg van een netwerk van firma’s.

Dit brengt ons bij het volgende punt: in vroegere tijden, toen zeer weinig bedrijven echt groot waren, leverde de stad ‘publieke goederen’, instituties waar alle mensen afhankelijk van waren. Het kon daarbij gaan om uiteenlopende aspecten zoals gildenregels, een beursebouw, een marktinfrastructuur, informatiemechanismen, reguleringen

rond maten en gewichten, allerlei diensten, enzovoort. Maar wat gebeurt er nu wanneer die publieke goederen niet langer door de stad worden geleverd, maar door hogere instanties of zelfs door bedrijven? Dan wordt de stad, historisch gezien, zoals we ze hebben gekend, niet langer een factor van betekenis. In het meest extreme geval houdt ze zelfs op te bestaan! Kijk opnieuw naar het vroegere centrum van de automobiellindustrie, Detroit. Eén van de redenen dat het vandaag een ‘zieke stad’ is, ligt precies in het feit dat in het verleden alle benodigde publieke goederen en diensten werden geleverd door drie grote firma’s. Die trokken bijna alles naar zich toe. Stadsinstituties waren niet langer gericht op een algemene economische ontwikkeling. De stad zelf was niet langer een bepalende factor, het was een locatie, maar ze was niet meer essentieel: ze kon worden opgedoekt!

Is dit hét grote verschil tussen urbanisatietendensen in Europa en de Verenigde Staten? Ironisch genoeg lijken steden op het ‘oude’ continent een langere houdbaarheidsdatum te hebben...

In het geval van die delen van de wereld, en zeker Europa, waar steden vroeger publieke goederen leverden, bestaat inderdaad een grote waarschijnlijkheid dat ze die functie ook vandaag nog zullen blijven behouden. Dit lijkt een soort ‘padafhankelijk’ fenomeen: ten goede of ten kwade! Want de publieke goederen van steden kunnen voordelig zijn voor een gediversifieerde economie van kleine en middelgrote ondernemingen, maar ze kunnen ook een overgereguleerde samenleving scheppen die elke vorm van innovatie onmogelijk maakt. De publieke goederen van steden zijn dus niet noodzakelijk ‘goed’. In de Verenigde Staten waren de publieke goederen van bedrijven niet noodzakelijk ‘slecht’ – hoewel ze op de lange termijn niet voordelig bleken voor het economisch leven van de stad in het algemeen.

Over de rol en impact van steden in de geschiedenis

Sommige historici, zoals Peter Hall, noemen steden verantwoordelijk voor artistieke creativiteit, cultuur en zelfs ‘beschaving’. Andere onderzoekers hebben dan weer oog voor de typische stedelijke misère, criminaliteit of vervuiling. Het lijkt dat steden zowel vloek als zegen voor de mensheid zijn. Wat draagt de stad eigenlijk bij tot brede maatschappelijke fenomenen?

Historisch gezien associëren we meestal de vooruitgang in waardevolle zaken met urbanisatie, met de groei in complexiteit en het netwerk van steden. Maar zou er geen cultuur zijn zonder steden? Natuurlijk wel, maar de menselijke beschaving zou een ander karakter hebben gehad, bijvoorbeeld geconcentreerd in abdijen of in religieuze nederzettingen, of verspreid rond de hoven van prinses en adel. Het specifieke aan steden is dat het mensen van heel uiteenlopende sociale klassen, verschillende economische occupaties en culturele achtergronden bij elkaar brengt, én op een geconcentreerde oppervlakte laat samenleven. Steden scheppen hierdoor een unieke ‘informatierijke’ omgeving. Dit is een modieuze manier om naar de bijdrage van steden te kijken. Economisten en andere sociale wetenschappers zijn vandaag de dag uitermate geïnteresseerd in de ‘ken-niseconomie’. Met name de toegang tot en kost van informatie worden als belangrijke variabelen aangeduid om verandering en ontwikkeling in technologie en instituties te begrijpen. Doorheen de geschiedenis waren en zijn steden nu bij uitstek ruimtes waar

via een lage kost aan informatie kan worden gekomen. En dat voordeel heeft duidelijke culturele, economische en sociale consequenties. Steden zijn geen eenvoudige ‘cultuurdragers’ of scheppers van cultuur en kennis, maar ze vergemakkelijken economische en culturele ontwikkeling door de wijze waarop ze informatie of ‘kennis’ bij elkaar brengen en verspreiden. Dat belet overigens niet dat ze ook sterk verschillen: hoe informatieverrijkt ze zijn hangt opnieuw af van hun hiërarchische plaatsing binnen het stedelijke netwerk, en de instituties die de kosten naar beneden halen om aan informatie te komen.

Die creatie van een unieke informatierijke omgeving heeft echter ook zijn schaduwzijden. Er is een duidelijke negatieve kost die moet betaald worden. Natuurlijk ontstaan door de bevolkingsconcentraties in steden allerlei problemen, maar ook nu kan je niet eenvoudig zeggen dat ellende, armoede, vervuiling, criminaliteit, enzovoort uniek zijn voor de stad. Het karakter van dergelijke fenomenen is op het platteland wel anders. Lange tijd was het rurale element zelfs groter en belangrijker: je had eerder een ‘rurale beschaving’ met vitale stedelijke elementen. Nu kan je eerder spreken over een ‘urbane beschaving’, waarbij de stad de hele samenleving domineert, maar dat is relatief nieuw. In een hedendaagse stedelijke beschaving hoef je niet langer fysiek in een stad te wonen om deel uit te maken van een urbane omgeving en cultuur. Je kan in een Belgisch dorp wonen, maar tegelijk ‘gelinkt’ zijn aan al de typisch stedelijke informatie-flows en kwaliteiten.

Is dit een van de typische aspecten die Europa apart zet van de rest van de wereld? Het lijkt alsof er doorheen de geschiedenis zelfs in de rurale gebieden steeds een sterke urbane invloed was?

Dat is gedeeltelijk juist, zeker in die gebieden die Fernand Braudel omschreef als ‘stedelijke archipelago’s’, met name de Lage Landen en Noord-Italië. De stads-plattelandrelaties zijn daar duidelijk anders dan in regio’s zoals Frankrijk, gedomineerd door één sterke metropool met een hiërarchie bestaande uit vele kleinere provinciale steden daaronder. De distinctie tussen een rurale en een urbane beschaving is daar veel duidelijker afgelijnd: hoe groter en machtiger Parijs werd, hoe meer het platteland evolueerde tot iets anders. En dat is een heel ander urbaan-ruraal model dan wanneer je een netwerk van vergelijkbare en quasi even grote steden hebt die in competitie gaan met elkaar, en economisch gezien het platteland opslorpen in de stedelijke economie (gaande van proto-industrialisatie tot commerciële landbouw).

De spanningen tussen deze twee werelden, een stedelijke en een rurale, werd in gebieden zoals de Lage Landen eerder vervangen door een geïntegreerd sociaal, economische en cultureel regime. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit het consumptieonderzoek: in de ‘stedelijke archipelago’s’ zijn de verbruikspatronen op het platteland niet erg verschillend, precies door de nabijheid van de steden en de verwevenheid met alle informatiestromen daar. Maar in Frankrijk lagen de zaken anders. De term die in moderne stadsstudies meestal gebruikt wordt is die van ‘primacy’, een stad die veel groter is dan de tweede grootste stad binnen het netwerk. Je vindt een dergelijke structuur op veel plaatsen in de wereld, van Parijs tot Buenos Aires: in zulke steden is er een zeer grote concentratie van macht en rijkdom te vinden op één plaats. Als die stad dan ook nog de hoofdstad en het machtscentrum is, gedomineerd door een leidinggevende groep mensen, dan ontstaat een zeer elitaire, hofgerichte consumptie- en levensstijl, met operahuizen, specifieke vormen van kleding, culturele expressie, enzovoort. De

consumptiepatronen zijn hier niet ontwikkeld voor grootschalige diffusie en nabootsing, maar juist gericht op distinctie: ofwel ben je lid van de elite en leef je volgens de dominerende mode, ofwel ben je een ‘onderdaan’ en wordt je verondersteld anders te leven. Een dergelijk consumptiepatroon is dan ook niet geschikt voor het platteland: er wordt geen consumptiecultuur gecreëerd die kan nagebootst en verspreid worden. Op het platteland kan ze geïmiteerd worden op een burlleske manier, maar het platteland wordt eigenlijk verhinderd om deel te nemen aan de grootstedelijke consumptie. Er bestaat bijvoorbeeld geen glijdende schaal van ‘prijspunten’, waarbij iedere consumptieklasse dezelfde goederen kan kopen op zijn niveau (lacht). Iedereen kan bijvoorbeeld een zondags pak hebben of een eetservies aanschaffen dat er soms wat meer luxueus of versierd uitziet dan dat van je buurman. In essentie neemt iedereen deel aan een geciviliseerde vorm van flaneren of dineren. Zo werkt een ‘primaatstad’ echter niet, die doet juist het omgekeerde: de elite gaat zich duidelijk onderscheiden van de rest.

De structuur van het stedelijk netwerk heeft dus een impact op zulke brede fenomenen als consumptie, maar opnieuw is het belangrijk om aan te stippen dat mensen en hun achterliggende sociale interactie de cultureel dominante stad hebben geschapen, en dat de causale lijn niet omgekeerd verliep. Een bepaalde stad werd wat ze was door de aard van samenleven en de gecreëerde instituties.

Welke rol spelen steden eigenlijk in Uw meest recente boek, The industrious revolution? Is die ‘industrious revolution’, of ‘revolutie van de vlijt’, eigenlijk een ruraal of een stedelijk fenomeen?

Het proces van consumptie- en huishoudveranderingen dat ik in het boek beschrijf is regionaal gelimiteerd tot Noord-West Europa. Ter verklaring van die geografische beperking haal ik verschillende factoren aan, en één daarvan is het niveau van urbanisatie. Dit is niet de enige determinerende variabele, maar belangrijk is wel de aanwezigheid van een stedelijk netwerk dat de verspreiding van informatie rond nieuwe producten toelaat, en dat een relatief complexe en uitgebreide marktinfrastructuur schept met distributienetten die ook doordringen tot het platteland. Elementen van de revolutie van de vlijt zie je ook buiten Noord-West Europa, maar daar blijven de effecten meestal beperkt tot de steden zelf. In Noord-West Europa kon de revolutie van de vlijt echter meer worden dan een stedelijk fenomeen, precies door het feit dat het platteland deel uitmaakte van een geïntegreerde, stedelijke ‘supercultuur’.

Ik beschouw de revolutie van de vlijt dus niet als een specifiek stedelijk fenomeen. Stedelijke centra zijn duidelijk noodzakelijk voor de import, productie en distributie van nieuwe goederen, maar dat is nu eenmaal eigen aan het karakter van de vroegmoderne economie – eerder dan een unieke eigenschap van de stad op zich. Als we opnieuw kijken naar het consumptieonderzoek, dan was het verbruik in het zeventiende-eeuwse rurale Friesland niet erg verschillend van dat in Amsterdam. Nieuwe vormen van kleding en huiselijk comfort eigen aan de stad, vond je ook bij de rijkere mensen op het platteland. De kasten waren misschien wat anders versierd en de uurwerken waren misschien niet van dezelfde kwaliteit, maar de basisidee was in een stedelijke en rurale context hetzelfde. Of je dit nu emulatie noemt of een gedeelde aantrekkingskracht van de consumptiecultuur, het resultaat was een hoge mate van integratie tussen stedelingen en plattelandsbewoners.

Zijn de typische consumptiesteden in zeventiende- en achttiende-eeuws Noord-West Europa eigenlijk een nieuw fenomeen? Hoe vergelijk je wat plaatsvindt tijdens de periode van de revolutie van de vlijt met eerdere, belangrijke stedelijke consumptieontwikkelingen, zoals tijdens de Renaissance in de zestiende eeuw, of zelfs vroeger in de volle Middeleeuwen?

Dat is geen eenvoudige vraag (denkt na). De periodes die je aanhaalt worden duidelijk gekenmerkt door een proces van snelle urbanisatie. In de elfde en twaalfde eeuw zag je een snelle groei van de Vlaamse steden, hun latere expansie is lang niet zo explosief en snel; in de vijftiende en zestiende eeuw gebeurde hetzelfde in Brabant en Holland; en in de zeventiende en achttiende eeuw vond een echte stedelijke ‘renaissance’ plaats in Engeland, met de ontwikkeling van allerlei ‘spa-’ en ‘leisure-towns’ in de provincies. Meestal ging het hier om relatief korte periodes waarin deze netwerken van steden een fase van zeer intense groei kenden. Daarbij kan het volgende worden opgemerkt: steden zijn in de ruimte wat een economische ‘boom’ is in de tijd. Met andere woorden: steden groeiden in de context van een explosieve economische versnelling, en ze namen een vorm aan die in overeenstemming was met het karakter van de groei en het toen bereikte technologische niveau. Vaak werden in zulke fases ook belangrijke instituties en stedelijke ‘landmarks’ gecreëerd. Daarna echter geraakte het creatieve proces versteend in de gebouwen die de stedelingen voor enkele honderden jaren gingen omringen. Een aantal huizen waren weliswaar recenter, omdat de oude funderingen het begaven, maar je kon enkel iets bouwen dat paste binnen de oude ruimte. De stedelijke ruimte zelf, de infrastructuur en het stratenpatroon, was eigenlijk niet langer fundamenteel aan te passen. Maar nog belangrijker: ook de instituties konden niet echt meer veranderd worden, tenzij met veel moeite; vele instituties bleven voortbestaan ook nadat hun origineel doel was voorbijgestreefd. Een stad die tijdens een economische ‘boom’ is tot stand gekomen heeft een lang blijvende vorm – zowel institutioneel, morfologisch als fysisch – die veranderingen in latere ontwikkelingen aan banden legt. Dus het maakt wel degelijk een verschil of iets gebeurde in de twaalfde, de zestiende of de achttiende eeuw: de technologie was verschillend, en de instituties waren dat ook.

Het is al te eenvoudig om te veronderstellen dat de Engelse steden uit de achttiende eeuw eenvoudigweg overnamen wat gebeurde in de zestiende eeuw, of in Vlaanderen in de twaalfde eeuw. De context was immers niet langer dezelfde. In het geval van de Engelse provinciale stadjes uit de achttiende eeuw gaat het om kleine marktplaatsen waarvan de publieke ruimtes modieus werden aangepast aan bepaalde vormen van consumptie en sociabiliteit. Het werden plaatsen waar de rurale ‘gentry’ naar bals en muziekopvoeringen ging, waar welgestelde families elkaar ontmoetten en goederen en diensten consumeerden in echte winkel- en wandelstraten. Die fenomenen kunnen worden gerelateerd aan de consumptieontwikkelingen van dat ogenblik. Inwoners in een Hollandse of Vlaamse stad zagen mogelijk wel wat gaande was aan de andere kant van het kanaal, maar hun verdere evolutie kon geen exacte imitatie zijn gezien hun veel vroegere fysieke en institutionele ontwikkeling. Opnieuw is er sprake van een soort van ‘padafhankelijkheid’ die structureert wat wel en niet mogelijk is. Er zijn dus, zoals al aangehaald, beperkingen. Oude structuren kunnen slechts traag en moeizaam worden veranderd. Soms is er de destructie van een oorlog nodig, of de radicale politieke verandering van een revolutie als een stad op een echt gewijzigde manier wil functioneren. Dat gaat niet zo maar gradueel.

Ik zou dus besluiten dat de consumptiecultuur in de steden in de twaalfde eeuw niet vergelijkbaar was met die in de achttiende eeuw. De middeleeuwse steden waren niet gegroeid als consumptiesteden op zich, met dat specifieke doel. Het ging eerder om centrale marktplaatsen gericht op lokale, regionale en internationale handel. Het waren niet in de eerste plaats steden die zich ontwikkelden als reactie op een sociaal verbrede consumptievraag.

Een blik op de toekomst van steden en het onderzoeksveld stadsgeschiedenis

Hoe ziet U toekomstige ontwikkelingen in het stedelijk landschap tegemoet?

Ik heb natuurlijk geen kristallen bol, maar de ontwikkeling van ‘global cities’ is wel één van de zaken die recent veel aandacht heeft gekregen. Het gaat hier om een beperkt aantal steden, een twintigtal grote metropolen zoals Singapore of New York, die sterk met elkaar zijn verbonden door druk gefrequenteerde vliegroutes, ‘high-tech’ firma’s, internationale hotels, banken, arbeidsstromen, enzovoort. Deze steden zijn als het ware de fysieke belichaming geworden van de globale economie. Ze zijn niet zo zeer onderling verwisselbaar, als wel ‘compatibel’: ze geven een gemeenschappelijke infrastructuur aan de internationale economie. Dergelijke steden staan momenteel aan de top van een globaal stedelijk netwerk waar meer dan de helft van de wereldbevolking in leeft – in geavanceerde samenlevingen ligt dat percentage zelfs hoger! Steden lijken dus zonder meer cruciaal voor toekomstige economische, sociale en culturele ontwikkelingen. Steden zijn letterlijk de enige spelverdeler (lacht).

Wanneer over globalisering gesproken wordt, heeft men het meestal over de tanende macht van de natiestaat die wordt uitgehold door grensoverschrijdende processen. Misschien wordt zo in de toekomst inderdaad zichtbaar wat al veel langer gaande is, namelijk dat economieën zijn georganiseerd rond stedelijke netwerken, eerder dan rond naties. Mogelijk gaan we dan het dynamisme van een regio niet langer verwarren met het veronderstelde dynamisme van een natie. Kijk: bij de geschiedenislessen van de negentiende eeuw spreken we nog vaak over de Duitse, Franse en Britse economie, maar misschien zouden we eerder moeten spreken over de economie van het industriële Noord- en Midden-Engeland, over de economie van Londen, die steunde op de handel met een wereldrijk, of over de economie van de ‘primaatstad’ Parijs. Dat de economie in Duitsland en Italië geconcentreerd was in urbane regio’s, is al langer geweten. Nu nog is de economie van Noord-Italië duidelijk afwijkend van de rest van het land. Dit wijst er echter op dat stedelijke regio’s de essentiële bouwstenen zijn van de huidige globale economie. In de toekomst zullen leidinggevende steden van welvarende regio’s waarschijnlijk als belangrijker worden gepercipieerd dan de natie zelf.

Opnieuw zal echter niet elke stad even belangrijk blijken: veel blijft afhangen van de plaatsing in de stedelijke hiërarchie. Neem het voorbeeld van de Amerikaanse universiteitssteden: die zijn zeer vitaal, niet alleen voor de economie, maar voor heel de regio. Bedrijven vestigen zich in deze steden om beroep te doen op de concentratie van talent; welgestelde mensen komen zich er nestelen omdat ze tuk zijn op de typische ‘publieke goederen’ die universiteitssteden leveren, zoals hoog onderwijs, concerten, lezingen, en veel andere culturele activiteiten. Die combinatie van bedrijven en hoge inkomens maakt een universiteitsregio in de Verenigde Staten zeer ‘groei-gevoelig’. Detroit is een verloren zaak, maar het nabije Ann Arbor is een welvarende stad. Lawrence is op zich-

zelf genomen niet echt een grote stad, maar als het centrum van de universiteit, is het een zeer vitale regio in het midden van de staat Kansas. En zo zijn er meer voorbeelden. Steden kunnen dus nog steeds een unieke rol spelen voor een specifieke plaats. Niet omdat steden op zichzelf speciaal zijn, maar omdat ze het resultaat zijn van interacties op economisch, sociaal en cultureel vlak. Politieke besluitvorming kan hier op verder bouwen, in goede of in slechte zin. En ondertussen wordt de stad een fysieke entiteit op zichzelf. Maar, en dit wil ik nog graag eens herhalen, het is niet de stad die dit alles creëert, maar de mensen in de stad. Mensen doen dingen, steden niet.

Welke zaken zou U graag onderzocht zien binnen het onderzoeksveld stadsgeschiedenis? Hebt U een vermoeden waar de discipline naar toe wil? Of in welke richting ze zou moeten gaan?

Veel stadshistorici van een generatie geleden waren sociaaleconomisch geschoold. De problemen waarin deze historici waren geïnteresseerd zijn duidelijk minder belangrijk geworden. Nu overheerst een cultuurhistorische aanpak die zich richt op andere vragen, maar ik zie niet echt een duidelijke stadshistorische agenda. In de bredere wetenschappen, zoals binnen geografie of economie is de interesse in de stad nog steeds zeer levendig: er zijn studies naar de stad als netwerk van informatie, naar de concentratie van kennis, naar de stedelijke instituties die de ‘global cities’ structureren, naar Silicon Valley fenomenen, enzovoort. Ook de nog groeiende output rond migratie bepaalt momenteel de sociaalwetenschappelijke interesse in stedelijke fenomenen. Maar ik zie niet goed waar de historici naar toe willen ... al ben ik eigenlijk wel een beetje een ‘outsider’, ik zal mogelijk wel iets missen (lacht).

Momenteel wordt de databank die ik onafhankelijk van, maar ongeveer gelijktijdig met Paul Bairoch [auteur van ‘*Cities and economic development*’ (1988), IVD] opstelde, vaak aangehaald. Toch heb ik het gevoel dat ze nog sterk verbeterd zou kunnen worden. Er is inderdaad nog veel meer onderzoek nodig om stedelijke netwerken volledig in kaart te brengen. Niet enkel in termen van bevolkingsconcentraties, maar ook wat betreft transport, marktstructuur, instituties – dit zijn allemaal aspecten die wel op een of andere manier historisch gemeten kunnen worden. Maar al die zaken zijn niet meer dan onvoltooide aspecten van een oude agenda. Wat de nieuwe dageraad onder historici brengen zal? Ik weet het niet, omdat ik een actief internationaal debat mis op stadshistorisch gebied ...

Binnen de laatste twintig jaar hebben Europa en de Verenigde Staten een ‘stedelijke renaissance’ gekend. Overal zijn mensen de bestaande, fysieke omgeving van hun stad meer gaan waarderen, herstellen of recyclen voor nieuwe doeleinden. Processen als ‘gentrification’ vinden overal plaats, en onder bepaalde segmenten van de samenleving wordt een stedelijke levensstijl nadrukkelijk gekoesterd. Dit alles gebeurt met een energie en toe-eigening die voordien in zekere zin ondenkbaar waren. Het heeft ook de interesse in de geschiedenis van steden doen toenemen: er is een soort vraag naar en consumptie van stadshistorie. Toch twijfel ik soms of professionele historici hier adequaat op hebben gereageerd: ik bedoel niet dat we nu massaal nostalgische beeldjes van het verleden moeten produceren op maat van moderne yups en ‘gentrifiers’. Maar momenteel ontbreekt een stadshistorische agenda voor een samenleving die meer dan ooit gefascineerd is in stadshistorische fenomenen. Dat is jammer.

Over *Stadsgeschiedenis*:

Stadsgeschiedenis biedt een breed forum voor interdisciplinaire wetenschappelijke discussies over steden en stedelijkheid. Het tijdschrift stelt zich open voor onderzoek waarin de historiciteit van de stad centraal staat en richt zich daarbij in eerste instantie op Noordwest-Europa – het huidige België, Nederland, Noord-Frankrijk en het Duitse Rijnland – vanwege het specifiek stedelijke karakter van dit gebied. De stad wordt gezien als een soort ‘actor’ in het historische proces. Zij is immers geen neutrale achtergrond, maar genereert specifieke intermenselijke relaties en stedelijke levenswijzen. Zij is niet alleen een fysieke ruimte, maar vormt ook een culturele en mentale houding en is het resultaat van bepaalde maatschappelijke percepties.

Inzendingen:

in een WORD-bestand naar
bert.demunck@ua.ac.be

Afbeeldingen dienen apart en rechtenvrij te worden aangeleverd. Dit kan in de vorm van glansfoto's of in digitale vorm. Digitale afbeeldingen dienen van voldoende kwaliteit te zijn: tenminste 300 dpi op het formaat waarop ze uiteindelijk zullen worden afgedrukt. Bij twijfel kan men contact opnemen met Uitgeverij Verloren, telefoon +31-35-6859856. De redactie poogt zorgvuldig om te gaan met auteursrechten. De gebruiken voor wat betreft overname van tekst en beeld in academische publicaties worden gevolgd. Wie desondanks meent in zijn rechten te zijn geschonden, richt zich tot de uitgever.

Stadsgeschiedenis dankt volgende personen voor hun medewerking:

Claire Billen, Krista De Jonge, Rajesh Heynickx, Marie-Christine Laleman, Clé Lesger, Erika Kuipers, Guido Marnef, Koen Ottenheim, Laura Van Aert, André van der Velden en Elise Van Nederveen Meerkerk.

Stadsgeschiedenis wordt uitgegeven met steun van de Universitaire Stichting.

INHOUD Stadsgeschiedenis 4 (2009) 2

BRAM VANNIEUWENHUYZE 97
Buren, straten en aanknopingspunten. Plaatsbepaling in het
laatmiddeleeuwse Brussel (dertiende-zestiende eeuw)

JAN MUYLLE 115
Het genot van de *locus amoenus*. De *villa rustica* rondom
Antwerpen en het topografische landschap circa 1545-1585

GABRI VAN TUSSENBROEK 135
Dendrochronologisch onderzoek in Amsterdam (1490-1790)
Bouwhout als materiële bron

Werk in uitvoering

KOOS BOSMA, IRIS BURGERS, KAREL DAVIDS,
ABDEL EL MAKHLOUFI EN HEIDI DE MARE 165
De Schiphol-regio als 'nevelstad'. Een nieuwe
benadering van stedelijke transformaties in de late
twintigste eeuw

Review

JAN HEIN FURNÉE 191
Stadsgeschiedenis in buitenlandse tijdschriften (2008)

Interview

ILJA VAN DAMME 207
Mensen doen dingen, steden niet. Interview met
historicus Jan De Vries

Abstracts 217

Sommaires 219

Personalía 221

